

ÁHÍTATOS ~ ÁJTATOS

Mivel az nem is kétséges, hogy belső keletkezésű, hangutánzó-hangfestő s valójában közös eredetű mindkét címbeli szó, hangtörténeti fejtegetésekbe, bármily érdekes és színes lehetne is ez a bűvárkodás, nem bocsátkozom bele, mert az fő témánktól vonná el a figyelmet. Hiszen akkor már azzal kellene kezdenem, hogy „egyszer volt, hol nem volt” egy felismerést (Á, maga az?), örömet (Á, de jó meleg van itt!), bosszúságot (Á, az ördög vigye el!) kifejező *á* indulatszavunk – vagy akár mondatszavunk –, amelyik azután származékokkal, toldalékokkal úgy kiterbélyesedett, hogy akár pusztán az így keletkezett családfáról is könyvet lehetne írni. Mivé fejlődött az a kis hangocska? *Ácsorog, áhít, ájul, ásít...* Már pusztán ez a néhány igeképzős származék is mutatja, micsoda távlatok nyílnak itt meg a nyelv kutatója előtt. Mi azonban maradjunk meg a címbeli szópárnál, és ennek szóhasadásra vezető útját vizsgáljuk meg!

Az a tény, hogy az *áhitatos* és az *ájtatos* szó egyaránt egy ’óhajt, nagyon kíván’ jelentésű *áhít* ige származéka, úgy vélem, nem szorul magyarázatra, hiszen kiinduló *á* mondatszavunkhoz az *-ít* igeképző akár *h*, akár *j* hiátustöltő segítségével egészen természetesen kapcsolódhat. Magyar szavak története című olvasmányos művében Horger Antal ugyan az *ájtatos* kialakulását más módon magyarázza meg, **áhajtatos > ájajtatos > ájtatos* fejlődési utat feltételezve, tehát haplológiával, egyszerejtéssel, ahogy a korábbi *okvetetlen* szavunk nyerte el *okvetlen* formáját. Ám nincs szükség ilyen feltételezésre, mint ezt egy későbbi, 1954-es Magyar Nyelvbeli tanulmányában Benkő Loránd megírta. Szerinte az *ájtatos* nem egy *ájajtatos* formából keletkezett, „hanem a hiátusos *áítatos*-ból” (MNy. L. 264). Én úgy vélem, ez az egyszerűbb magyarázat a természetesebb.

Ott tartunk tehát, hogy van két melléknévi származékunk, az *áhitatos* és az *ájtatos*. Mindkettő ilyenféle rokon jelentésekben

fordul elő: 'buzgón vallásos, kegyes, a vallási előírásokhoz ragaszkodó (személy), ill. rá jellemző, hozzá kapcsolódó (tulajdonság, magatartás)'. Ezt az értelmezéssort a Nszt. 2006-ban megjelent második kötetéből vettem. Ez a kötet tartalmazza az *a* kezdetű címszók teljes anyagát (A–AZSÚROZ). Az *áhíthatos* és az *ájtatos* külön címszó a szótárban, de külön címszó az *áhíthatos*nak *áhíthatoskodik*, *áhíthatosság*, valamint az *ájtatos*nak *ájtatoskodás*, *ájtatoskodik*, *ájtatosság* származéka és az *ájtatosrend* szóösszetétel is. Sőt, a szótár gazdag példaanyagának jóvoltából egy olyan idevágó, bennünket érdeklő alakpárt is bemutatathatok, amelyben nem ment végbe a szóhasadás. Ez az *áhíthat* ~ *ájtat* alakpár. Az *ájtat* csak a 19. században élt, a szótárban ennek sem korábbi, sem későbbi előfordulása nincs, jelentése pedig kicsiben ugyanaz, mint az *áhíthaté*: 'bensőséges vallásos elmélyülés', ill. 'megilletődéssel párosult csodálat, tisztelet'.

Bezzeg a címbeli *áhíthatos* ~ *ájtatos* szó párral más a helyzet. Ott beütött a mennykő, szerintem részben azért, hogy a természettudományok fejlődésével s a különféle növény- és állatrendszer-tanok terjedésével megérkezett eleink életébe és tudatába egy rovar, az *imádkozó sáska* vagy *ájtatos manó*. Nagyszótárunk az *ájtatos* címszóban, de külön jelentésként, egy ügyesen megválasztott példamondat kíséretében így mutatja be az *ájtatos manót*: 'imádkozó sáska (*Mantis religiosa*)'. „Az *ájtatos manó* ... nevét onnan nyerte, mivel ha legyet pillant meg, első lábait felemelvén, összetéve tarja, mint az ájtatosan imádkozó ember” (1847, Peregri-ny Elek; Nszt.). Nos, ez az *ájtatos manó* már nem is rovarként, hanem 'szenteskedő, álszent, képmutató személy' jelentésben gúnyos megnevezésként a köznyelvbe, legalábbis annak közelébe is befészkelte magát, s ennek az lett az eredménye, hogy – most már a manó említése nélkül is – mind az *ájtatos* szónak, mind az *ájtatoskodás*nak és az *ájtatoskodik*nek is kifejlődött egy pejoratív, szenteskedő, álszent személyre, magatartásra utaló jelentése is. Ezt a jelentést még az *áhíthatos* melléknév jelentései közé is felveszi a szótár. Voltaképpen jogosan teszi, mert ilyen példákat is tud idézni, de ha a különböző forrásokból származó adatokat mind figyelembe vesszük, azt állapíthatjuk meg, hogy az 'álszent, szenteskedő, képmutató' jelentés az *ájtatos* alakhoz szívesebben és

nagyobb mértékben csatlakozik, mint az *áhítatos* formához. Olyan szavakról beszélvén, amelyek bizonyos fokig a vallással, vallásos érzülettel kapcsolatosak, nem árt annak is utánanéznünk, nincs-e valamilyen vallási megoszlás a két szó között, mint például a *keresztény* és a *keresztván* között, amelyek közül az utóbbi csak a protestáns szóhasználatban él. Nos, két efféle elkülönülést megfigyelhetünk. Az egyik az, hogy az *áhítat* 'rövid ideig tartó, rendszerint bibliaolvasásból és imádságból álló istentisztelet' jelentésben csak a protestáns nyelvhasználatban él, a másik pedig, hogy az *ájtatosság* szó a katolikus vallásban egyéb, közös jelentései mellett 'hitbuzgalmi, vallásos összejövetel' értelemben is használatos. (Az adatokat Erdős Attila és Kiss Gábor Vallási szavak kyszótára című, a Tinta Könyvkiadónál 2016-ban megjelent munkájából veszem.) Ezeket az adatokat korábban is ismertem, a *vízözön* és az *özönvíz* szó használatában mutatkozó korábbi elkülönülést is, túlzott jelentőséget azonban ennek a megoszlásfélének nem tulajdoníthatunk. Éles elkülönülés a 18–19. századból sem mutatható ki, legfőljebb azt állapíthatjuk meg éppen a most vizsgált szópárral kapcsolatosan, hogy a 19. század közepétől, részben a már említett *ájtatos manó* „jóvoltából” fokozatosan tör előre az *ájtatos* hangalak.

Témánk, a szóhasadás mint szóalkotási mód szempontjából föltehetjük a kérdést: az *áhítatos* és az *ájtatos* alakok közti szóhasadás már befejeződött e két szóban? Véleményem szerint lényegében már végbement, de ez a folyamat mégsem tekinthető teljesen befejezettnek, mert még erősödőben van. Azért nem teljes még az alak- és jelentésbeli elkülönülés, mert bár a két alakváltozat már készen áll, a pejoratív 'szenteskedő, álszent, képmutató' jelentés még nem különült el teljesen, felbukkan az *áhítatos* alakváltozat jelentései közt is. Körülbelül ezt állapíthattam meg bő fél évszázaddal ezelőtt is, amikor e szócsaláddal foglalkoztam. De ami késik, nem múlik. Az *áhítatoskodik* és az *áhítatosság* szónak a Nszt. már fel sem veszi azt a gúnyos, pejoratív jelentését, amely voltaképpen már csak az *ájtatos* szóalakhoz kívánkozik. Úgy gondolom, hogy további néhány évtized múlva az *áhítatos* melléknév jelentései közül is elhagyható lesz a 'szenteskedő, képmutató' értelem.